

**ARİSTOTELES'İN DEVLET FELSEFESİ VE ÖNCEKİ
ANAYASA HUKUKUMUZ**

Y.Doç.Dr.Hasan T. FENDOĞLU (*)

Antik Yunan'ın en büyük filozofu sayılan Aristoteles'in (Aristo, Aristoteles) önceki anayasa hukukumuz açısından bir değerlendirilmesi bildiğimiz kadarıyla yapılmamıştır. İslam felsefesinde, Aristo yanlısı olarak tanınan Meşşai (Peripatosçu) filozofların ünlüleri, el-Kindi (Alkentos, ö. 873?), Farabi (Alfarabius, ö. 930), İbn Sina (Avicenna, ö. 1037) ve İbn Rüşd'ün (Averroes, ö. 1195) değişik boyutlarda ve gerektiğinde eklektik olarak irdeledikleri Aristo'yu biz, özel olarak "devlet anlayışı" açısından incelemek istiyoruz. Bugün Ortadoğu denilen bölgeye, Abbasi halifesi Me'mun'un tercüme faaliyetiyle giren Aristo'yu rönesansa tanıtanlar da İslam filozofları olmuştur.

Bu yazımızın "giriş" kesiminde, Aristo'nun hayatı ve genel felsefesi ele alınmıştır. "Birinci" kesimde, Düşünür'ün devlet felsefesi irdelenmeye çalışılmış, "ikinci" kesimde ise, önceki Anayasa hukukumuz açısından Aristo'nun kritiği yapılmaya çalışılmıştır. Batı düşüncesinin iki medeniyetinden (Yunan-Roma) birinin en büyük düşünürü sayılan Aristo, uzun yıllar Ortadoğu'yu, düşünceleri ile etkisi altına almıştı.

BİRİNCİ BÖLÜM :

ARİSTOTELES'İN DEVLET FELSEFESİ

I. GİRİŞ:

ARİSTOTELES'İN HAYATI VE GENEL FELSEFESİ:

Eski Yunan felsefesi ilk döneminde (Sokrates'den önce) "tabiat" (arkhe-oluş), ikinci döneminde (antropolik devir, Sokrates zamanında) ruh ve ahlak yönleriyle "insan"ı ve evreni hemen tüm yönleriyle ele almışlardır. Üçüncü devrede ise (Platon ve Aristo devri), ilk iki dönemin sentezi ve sistemleştirilmesi gerçekleştirilmiştir.

(*) Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi
Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

lecektir. Platon ve Aristo devri, Yunan felsefesinin zirvesini temsil etmektedir. Düşünürümüz Aristo, Leibniz, Schelling ve Bergson gibi Batı'lı (1), el-Kindi, Farabi ve İbn Sina gibi Doğu'lu filozofları etkilemiştir. "Yaratıcı Grek düşüncesinin sonuna yetişen Aristoteles'in ölümünden sonra, dünyanın eş büyüklükte bir filozof yetiştirmesi için 2000 yıl geçmesi gerekmiştir" (2). Aristoteles, dönemin tüm bilim alanlarıyla ilgilenmiş olan büyük bir bilgidir. Gözlem, deney ve araştırma yöntemini benimsemiştir (3). Neitzsche'nin "başka ulusların ermişleri (azizleri) vardır. Yunanlıların ise bilgeleri vardır" diyerek belirtmiş olduğu üzere, felsefi düşüncenin gelişiminde, Yunan dünyasının etkisi vardır. MÖ VI. yüzyılda, ekonomik ve sosyal gelişmelerle birlikte, düşünce alanında başlıyan "devrim", mitolojik düşünüşün yetersizliği karşısında, soyut ve düşünce uğraşı içine girdiler (4). Kadim Yunan, felsefenin beşiğidir ve felsefe orada kendine özgü bir şekilde gelişmiştir (5). Antik Yunanistan'da yetişen Aristo, "Siyaset biliminin babası" sayılır. Dante, Aristo için, "bilenlerin ustası", Aquinum'lu Thomas, tek kelimeyle, "filozof" der (6). İşte konumuz, böyle bir "filozof"un devlet görüşüdür.

A. ARİSTOTELES'in HAYATI:

Aristoteles (MÖ.384 - 322), Selanik yakınında Stagira (Stageire)'de doğdu. Babası, Nicamashos, Makedonya Kralı'nın doktorluğunu yapmıştı. 17 yaşında iken, Platon'un "akademia" sına girip, öğrencisi oldu. 20 yıl Platon'la birlikte oldu. Hocasının ölümü üzerine Makedonya Kralı Philipp'in oğlu İskender'e özel öğretmenlik yaptı. İskender o sırada, 15-16 yaşlarında bulunuyordu 7). İskender (356-323) kral olunca, Hindistan'a kadar uzanırken, yanına aldığı bilim heyetinin tespit ve bulgularından Aristo'yu yararlandırdı. Aristo, okulunu, Atina'da "Lyceum" adı ile (MÖ.335) açtı; bir de kütüphane kurdu(8). Burada derslerini bahçede yürüyerek veriyordu. Bu nedenle bu okula "peripatos" (yürümek, gezinmek) veya "peripatetikos, eşşaiye" denildi (9). Aristo, gençliğinde Platoncu idi. İskender'in ölümünden sonra, Atina'da Makedonyalılara karşı doğan tepkiden korkarak Euboa adasına kaçtı ve orada öldü. Kaçma sebebini "Atinalıları, felsefeye karşı ikinci bir günah işlemekten alıkoymak için" diye

belirtiyordu (10).

Bilimlerde ihtisaslaşma Aristo ile başlar. Platon, "olan"ı değil, "olması gerekeni" yani ideali ararken Aristo, münferit olaylarla-varlıklarla ilgilendi. Evreni parçalara bölerek açıkladı. Bilim ve felsefenin ilk tarihçisi, felsefenin ilk defa tanımını yapan, mantık biliminin kurucusu, adalete içerik kazandıran, sosyal realitenin hukukun oluşumundaki önemini ilk vurgulayan, tündengelim yöntemi yanında tümevarımı kullanan filozof oldu (11). MÖ 336 yılında tamamladığı söylenen "Devlet Bilimi" veya "Politika" adlı eseri ile, devlet kavramı hakkında bilimsel ve sistematik bir kuramın kurucusu olduğu bazı düşünürlerce belirtilmiştir (12). Ortadoğu ülkelerinde Aristo'nun tanınması, Abbasi Devleti Halifesi Mansur'un, O'nun eserlerini tercüme etmesiyle başladı. Halife Me'mun, tercüme faaliyetini hızlandırdı. Bu eserler, Süryanice veya Farsçadan, Arapçaya çevriliyordu(13). Hristiyanlık, İslam dünyası, ampirik-rasyonalist, idealist-realist filozoflar üzerinde etkin olan; deneyle akıllı, ifratla tefriti, ruhla vücudu birleştirip ORTA YOLU (SENTEZİ) tercih eden Aristo, idemadde düalizmini uzlaştırdığı için "konseptüalizm" veya "entellektüalizm" in de kurucusu sayılır (14).

B. ARİSTOTELES'in GENEL FELSEFESİ

Felsefe, varlık bilim (ontoloji), bilgi teorisi (gnozeoloji) ve değer teorisi (aksiyoloji) bölümlerine ayrılır (15). Ontoloji, varlığın kökenini araştırır: İde midir, madde midir? Gnozeoloji, ışın aslını bilebilir miyiz? Bunu hangi yöntemle (akıl, deney, sezg, vb) çözebiliriz? Aksiyolojide, değerlerin insana ve topluma göre değişebilirliği gibi sorunlar tartışılır.

1. ONTOLOJİ (VARLIK BİLİM) GÖRÜŞÜ :

Aristo, görülemeyen (metafizik) evrenin ilk ve son illetlerini tespitte çalışır. Doğada sürekli oluşumları benimseyen Düşünür, bu oluşu, Tanrı'nın harekete getirdiğini, Tanrı'nın; tek, sonsuz, tam, devamlı ve öz olduğunu belirtir ve buna "form" der. Tüm olay ve olgular- da 4 sebep kabul eder.

Aristo'nun ontoloji ile ilgili eseri *Metaphysica* (Metefizika, fizik sonrası)' dir. Fiziki evren, görülebilen evrendir. Bunun arkasında göremediğimiz bir evren daha vardır. O'ndan önce, tabiat ve insan üzerine araştırmalar yapılmıştı. Platon, buna "idealar metafiziğini" kattı. Her bir objede (şey) önce külli olan cihet, yani bu varlığı, kendi cinsinden olan diğer fertlerle bireştiren taraf, ikinci olarak, bu objenin kendine özgü ferdi (cüz'i) tarafı olarak iki yönü vardır. külli olan yönü zaruri, ferdi olan yönü ise arızidir. Çınar ağacı gibi. Çınar ağacının tohumu için en üst iyilik, çınar ağacı olmak, insan için ise mutluluktur (16).

Filozof, tabiatta görülen devamlı değişimin varlığını ileri sürer (17). Oluş, hiçlikten meydana gelmez. Onu meydana getiren maddi bir esasın bulunması gerekir. Bir plana göre bina yapan mimarın bu durumu, tabiata benzer. Mimar gibi tabiatta, şekilsiz maddeye etki ederek, şekli olan bir evren vücuda getirir. Çam tohumunun bir hedefi olduğu gibi, oluşun da bir hedefi vardır. Bu oluşu harekete geçiren Tanrı'dır. Bu gai oluş, tüm evrenin tek bir güç tarafından yönetildiğini gösterir (18). Tanrı, madde çeşitinden bir şey değildir. Saf normdur, maddeden tamamen soyuttur.

Her hadisede 4 sebep vardır [1]. Maddi sebep: Bitki büyümesi için çevreden hava, su, ışık vb. şeyler alır. Bunlar maddi sebeplerdir. Her oluşun şekil kazandırdığı bir madde vardır. [2] Biçimsel sebep: Bitkinin tohumunda gizli bir sebep vardır. Her oluşta bir sebebin etkisi vardır. [3] Hareket sebebi veya etken sebep: Tohumu meydana getiren, daha önceki bitki etken sebeptir. Her oluşta, imkandan gerçekliğe geçiş hareketi vardır. [4] Gaye sebebi: Her oluşun (ör. bitkinin) bir hedefi vardır (19).

Düşünür'e göre, Evrende karşılaştığımız şeyler, şekil kazanmış maddelerdir. Saf madde bulunamaz. Her şeyin başında ve sonunda Tanrı vardır. Oluş'un gayesi, Tanrı'ya kavuşmaktır. İnsan, bitki ve hayvanların özelliklerine sahip olup ayrıca akıl ve düşünce özelliğine sahiptir. İnsanı Tanrı'ya yaklaştıran, düşündürmektir. İnsan her yönden intizamlı bir organizma ve gerçek bir alemdir (kozmos). Dil, insanın düşünceden sonra 2. özelliğidir. Ruh vücuda

hakimdir ama, dejenere insanlarda vücut, ruha hakimdir (20). Bitkisel ve hayvansal ruhtan ayrı olan insan ruhu'nun başlıca özelliği akıldır. İnsan ruhu sonsuzdur. Buna irade hakimdir (21). İnsanın hayattaki gayesi, "mutluluk ve iyilik" tir. Orta yol akıl ile bulunabilir.

2. GNOZEOLOJİ (BİLGİ KURAMI)

Aristo'ya göre, bilgi vardır. Bilgi ile ilişki kurulabilir. İnsan madde aracılığıyla Tanrı ve bilim ulaşabilir. "Doğal olarak bütün insanlar bilmek isterler" diyen Aristo tıpkı Sokrates veya Platon gibi, sofistlerin görece bilgi anlayışını yadsıyarak gerçek bilginin olduğunu kabul eder (22). Bunun için de yeni bir bilim kurmuştur: Mantık (lojik). Külli (tümel) kavramları Platon ortaya atmıştı ama sistemleştirmesi Aristo ile oldu. O, mantığın kurucusudur. Mantık, felsefenin bir bölümü değil ilimlere giriştir (23). O'nun mantıktaki en önemli işi, ileri sürdüğü kıyas (tasım, syllogismos)' dır. Kıyas, 3 bölümden oluşan bir kanıttır. En ünlü kıyasa, "barbara" derlerdi: Bütün insanlar ölümlüdür, Sokrates insandır, Sokrates ölümlüdür (24).

O'na göre, mantığın ilk ve temel unsurları, umumi cinsler (kategoriler) dir. On tane kategori vardır. Cevher deyince, herhangi bir obje (insan-hayvan) anlaşılır. Bu cevhere yüklediğimiz, ona izafe ettiğimiz başka vasıflara ise "araz" denir.

Platon, "bilmek, şey'in idealini bilmektir" diyordu. Devleti bilmek için, ideal devletten hareket ediyordu. Aristo ise, tek tek varlık ve olgular önemlidir, diyordu. Elimizle tutup, gördüklerimiz gerçektir ki biz, bunlarla gerçeklere ulaşabiliriz, görüşündeydi(25).

3. AKSİYOLOJİ (DEĞER TEORİSİ)

Aristo'ya göre, insanın amacı mutlu olmaktır. Değerler teorisinin son amacı, en değerli olanın araştırılmasıdır. En değerli olan şey, Eski Yunan'da mutluluk idi. Mutluluk bilimdedir. Bütün hayati olaylar ruhun yönetiminde cereyan eder. Aristo'nun ruh ile ilgili düşünceleri yukarıda anlatılmıştı. Ruh, akıl aracılığıyla bilgi sahibi olur. En

aktif akıl, en yüce ruh, Tanrı'dır.

II. ARİSTO'nun DEVLET FELSEFESİ

A. DEVLETİN NİTELİĞİ

Aristo'ya göre, siyaset, insanların kendi iyilik ve çıkarlarına ulaşabilmelerini sağlayacak imkan ve araçları öğreten bir bilimdir. Siyaset, insanları erdeme ulaştırır. İnsanların devlet tarafından eğitilip yetiştirilmelerine de siyaset denebilir. Siyaset, site hayatı için gerekli şeyleri öğreten bir bilimdir (26). Siyaset ahlaktan daha geniş bir kavramdır, ahlaka göre bağımsızdır (27). İnsan ihtiras ve isteklerini aklın egemenliği altına alırsa, davranışları iyi olur. Ahlaki erdeme ihtirasları yenmekle, düşünsel erdeme felsefi sorunları düşünmekle ulaşılır. Gerçek mutluluk, siyasi faaliyette değil, felsefi düşünmededir (28).

O'na göre devletin çekirdeği aile olup, insan, yaratılışı gereği toplu yaşamak zorundadır. İnsan yetenek ve ehliyetinden ancak toplum içinde yararlanabilir. Toplum hayatı zorunludur (29). "Büyük bir aile ile küçük bir devlet nasıl birbirine benzerse, bir kralın gücü ile bir babanın ailesine söz geçirmesi arasında da fark yoktur" (30).

Aristo'nun devlet ve siyaset sorununa ilişkin iki eseri vardır: Atinalıların Devleti ve Politika (Polietia). Politika, Aristo'nun notlarının ölümünden sonra derlenmiş halidir (31). Aristo, "Politika" adlı eserinde, devletin önemini ortaya koyarak işe girişir (32). O'na göre, devleti kuran ilk insan, en iyilik sever kişidir. Çünkü devlet olmasaydı, insan, hayvanların en kötüsü gibi olabilirdi. Kanunun var olaması için devletin var olması şarttır. Devlet, ailelerin bir araya gelmesinden oluştuğu için, aile de siyaset konusunda incelenmelidir (33).

Devlet, halkın mutluluğunu sağlayan bir birliktir. Görevi, insana mümkün olan en iyi yaşama tarzını sağlamaktır. Genel yararın korunması, halkın güvenlik içinde olması, halkı eğitmek ve onlara mutlu bir hayat sağlamak devletin görevidir (34). Aristo'nun devlet

teorisi, genel felsefesi gibi realisttir. Devlet fertleri şekillendirilir. "Fertler, kendilerine ait değil, devlete aittirler" (35). Devletin en önemli görevi, halkı eğitmektir. Devletin amacı, iyiliktir, adalettir. Devlet, yurttaşların bir Anayasa içinde birleşmeleridir (36).

İnsanlığa uygun devlet, hukuk ve ahlak prensiplerine dayanmakla, diğer canlı topluluklarından farklı olur. Bu prensipleri ancak akıl sahibi insan bulabilir. İnsanlık hak ve adaleti sürdürdüğü zaman yaşar. Bu görüşlerde, Aristo ile Platon aynıdır. Fakat, Platon, "ütopik devlet" görüşünü ileri sürer. Aristo ise, tarihi gerçekleri inceleyerek realitedeki devletleri nazara alır ve böylece devlet teorisini kurar (37). Aristo, insanın **sosyal** bir varlık olduğunu açıkça belirtmekle, sonraki düşünceler üzerinde etkili olmuştur.

Aristo, devlet sorununu açıklığa kavuşturmak için önce, bunun temelinde yatan "toplum" u ele alır. Ona göre toplum, bireylerden oluşur, bireylerse kendi kendine yeterli değildir. Topluma ihtiyacı olmayan ya hayvandır veya Tanrı. İnsan doğuştan "zoon politikon" dur (Toplumsal hayvan). Toplum, doğal olarak oluşmuştur. Sosyal sözleşmenin ürünü değildir. Toplumun yasalara göre düzenlenmesi, "devlet" denen kavramı oluşturur. Her devlet iyi bir amaçla kurulmuştur. Devlet kendini oluşturan parçalardan bağımsız canlı bir varlıktır. Aristo, toplumu canlıya benzeterek "organizmacı devlet" görüşüne ulaşır (38).

Konuşma sayesinde insanlar arasında toplumsal-siyasal ilişkiler kurulabilmiştir. Yalnızca insan, doğru ile yanlış biribirinden ayırt edebilir.

Aristo, Devletin bir Anayasası olmasını gerekli görür. "Anayasa, Devlet görevlerinin örgütlenmesini, yöneticilerin kimler olacağını ve toplumun amacının ne olduğunu gösterir" (39). O'nda, nasafet ve kanun kavramları da önem taşır. Sosyal ve siyasal hayatın olgunluğunu dostlukla birleştirilmiş adalette aramak gerekir (40). Nasafet ile adalet kuralları arasındaki ilişkiyi görmesi, Aristo'nun hukuk felsefesine yaptığı önemli katkılardan biridir (41). Genel ve soyut adalet ilkeleri, bireysel ve özel durumlara

uygulanırken, kanunların sert yönleri yumuşatılmalı, nasafet ilkesi gözönünde tutulmalıdır. Aristo, RETORİK adlı eserinde, tabii hukuk ve pozitif hukukun farklılığını, tabii hukukun evrensel, ideal ve hukukun gerçek amacı olduğunu, pozitif hukukun yürürlük alanının ise, ülkenin sınırları ile belirli olduğunu söyler.

Aristo'nun adaletle ilgili ve günümüzde halen geçerli olan görüşü, hukuk düşüncesine en büyük katkısı olarak kabul edilir. Dağıtıcı ve denkleştirici adalet kavramları, 19. yüzyılda "sosyal içerik" olarak, egemenliğini sürdürmüştür.

a) DAĞITICI (DİSTRİBÜTİF, TEVZİİ) ADALET: Şeref ve malların paylaşımında herkesin yeteneğine ve statüsüne göre kendine düşeni almasıdır. Eşit olanlara eşit işlem yapılmalıdır. Dağıtıcı adaletin amacı, kişi ile devlet arasındaki ilişkileri düzenlemektir.

b) DENKLEŞTİRİCİ (KOMÜTATİF, TEVZİİ) ADALET : Hukuki ilişkide bulunanların eşit muamele görmesidir. Haksız, fiil işliyenin verdiği zararı tazmin etmesi, sebepsiz iktisapta bulunanın iktisap ettiğini vermesi, suç işliyenin karşılığını görmesi, hep denkleştirici adaletin gerçekleştirilmesidir. Denkleştirici adalet "hukukun uygulanmasıyla ilgili teknik ilkeleri kapsamına almaktadır". Denkleştirici adalet, temelde dağıtıcı adalet tabidir. "Gözü bantajlı ilahe Themis, denkleştirici adaletin sembolüdür" (42). Aristo'ya göre, devleti ayakta tutacak "orta direk" adalettir. Adalet devlet içindir (43).

Aristo adaleti, bir başka açıdan da hukuki adalet ve tabii adalet diye ikiye ayırır. Tabii adalet, gücünü insanın yaratılışından, hukuki adalet ise kanundan alır. Adalet ile hukuk ve nasafet arasındaki bu ilişkileri belirtmesi hukuk teorisi açısından büyük bir öneme sahiptir (44).

B. DEVLETİN UNSURLARI (ÖGELERİ)

1. HALK

Aristo'ya göre halk, sayıca çok olursa, iyi bir

yönetim gerçekleştiremez. Halk birbirini tanıyabilecek bir çoğunluğu geçmemelidir. Nüfus, site-devletin hayatı ihtiyaçlarına yeter sayıda olmalıdır. Halk değişik sınıflardan oluşmalı, Site'de işbölümü yapılmalıdır. Mali durumlar birbirine yakın olmalı, arada uçurum bulunmamalı, orta halli insanlar, çoğunluğu teşkil etmelidir (45). Aristo'ya göre orta sınıf, devletin istikrarını sağlar. Çünkü yoksulluk, itaat etme alışkanlığını, getirir. Zenginlik ise isyan alışkanlığını verir. Orta sınıf denge unsurudur. Aristo'nun bu açıklamaları, bugün de önem taşır (46). Russell buna "altın orta" diyor. Her fazilet, her biri kötülük olan iki uç arasındaki ortadır: Cesaret, korkaklıkla atılganlık, cömertlik müsriflikle cimrilik, ağır başlılık utangaçlıkla utanmazlık arasındadır (47).

Aristo, sitede yaşayan herkesi yurttaş kabul etmez. Yurttaş özgür insanlardan oluşur. Devlet işlerine kamuyu ilgilendiren işlere katılan, seçme ve seçilme hakkı olan, kanun yapan veya yapılmasına katkıda bulunan kişi vatandaşdır (48). Köleler vatandaş olamaz. Askeri işler (savaş vb) olmadığı zaman yurttaş, bir başka anlatımla, yargıya ve otoriteye katılan, yasal-siyasal-yönetimsel görevler alan veya almaya hak kazanan bir kişidir (49). Aristo, bedeniyle çalışanları, zanaat ve ticaretle uğraşanları ve köleleri vatandaş bilgi ve erdemine sahip olamayacakları için yurttaş sayılmamalarını ister. Yurttaş sayılmayanlar, toprak ve diğer mülkiyet haklarından mahrumdurlar (50).

Özel mülkiyet sadece vatandaşlara aittir. Özel mülkiyet, insanın dayanağı, yaratıcı çalışmanın sebebi ve haz kaynağıdır. Özel mülkiyetsiz devlet teşekkülü beklenemez (51). Özel mülkiyet, aile kadar doğal bir kurumdur. Devletçe korunması gerekir. Platon'un dediği gibi çekişmelerin kaynağı mülkiyet değildir. Çekişmelerin kaynağı, ihtiraslardır. Özel mülkiyet, insanlara haz verdiği yardım etme imkanı sağladığı için savunulmalıdır. Zaten Platon da üreticilerin mal-mülk sahibi olabileceğini kabul ediyor. Aristo'ya göre, devlet topraklarının yarısı toplum mülkiyetinde kalmalıdır. Mülkiyet dağılımında nisbi bir eşitlik sağlanmalı, mirasla ilgili kanunlar eşitsizliği giderecek biçimde düzenlenmelidir (52).

2. ÜLKE (TOPRAK)

Ülke toplumun zaruri ihtiyaçlarını karşılayabilecek, yabancılara karşı emin, savunulması kolay, denizle bağlantılı olmalıdır (53). Kadim Yunanlıların siyasi hayatında, bütün Yunan yarımadasına hakim bir Yunan devleti oluşturulamamıştır (54). Aristo'ya göre, büyük Devletler, düzene sokulamaz. Devletin alanı, yüksek bir tepeden gözlenecek ölçüde küçük tutulmalıdır (55).

3. AİLE

Aristo, hocası Platon'un "ortak hayat" görüşünden farklı olarak aile kurumunu kabul eder. Toplumsal hayat için ailenin önemini vurgular. İnsan tabiatına uygun olduğunu belirtir. Aile, devletin kaynağıdır (56). Aile, mülkiyet ve kölelik tabiatın gereği olan şeylerdir.

Aristo'ya göre, toplumda üç sosyal birim (tabaka) vardır. Bunların en doğal ve temel olanı, ailedir. Aile ana-baba-çocuk-mallar ve kölelerden oluşur. Aile başkanı, karısının kocası, çocukların babası, malların sahibi, kölelerin efendisi ve malikidir. Çocuklar üzerindeki otoritesi mutlak iken karı üzerindeki otoritesi aynı ölçüde değildir (57).

Ailelerin birleşmesinden daha büyük bir birim olan "köy" meydana gelir. Köylerin birleşmesinden de site-devleti teşekkül eder. Devlet, kendini dışa karşı koruyan, içte de iç barışı sağlayan kapalı bir topluluktur. Aile ve köy gibi devlet de insanın sosyalliğinden doğar. İnsan, ya aile, ya köy, veya bir devletin üyesi olarak yaşar. Tek başına yaşayamaz.

Aristo'ya göre, aile 3 çeşit "itaat" üzerinde kurulmuştur. [a] Kadının itaatı, [b] Kölenin itaatı [c] Çocukların itaatı. Bunları üçü de doğal ilişkilerdir. Aristo, erkeğin kadından üstün olduğunu kabul eder. Erkek amaç, kadın araçtır. Karı-koca ilişkisi, ast-üst ilişkisidir (58). Babanın çocukları üzerindeki otoritesine benzer.

Efendi-köle ilişkilerine gelince, Aristo'ya göre, insan doğuştan hür veya köledir. Köleler, ağır işleri

yapmaya yetenekli ve bedenen kuvvetli oldukları halde, kendi kendilerini yönetemezler. Köleleri akli üstün olanlar yönetirler (59). Nasıl ki ruh, vücuda üstünse, hürler de kölelere üstündür. Aristo kölelik kurumu üzerinde dururken zamanın etkisinden kurtulamamıştır. Platon, köleleri mal saymakla yetinmiş iken; Aristo, köleliğin meşruiyetini ispata çalışır. İnsanlardan daha akıllı olanların olmayanları yönetmesi doğaldır diyen Aristo, mülk olarak iktisap edilen nesnelere kullanacak canlılara da ihtiyaç olduğu kanısındadır.

Köleler, grek değil daha aşağı soylardan olabilir. Cesur kişiler köleliğe elverişli değildir. Hem cesur hem hem zeki olanlar yalnızca Greklerdir. Onlar, barbarlardan daha üstün bir yönetime sahiptir. Birleşebilseler, bütün dünyayı yönetebilirlerdi (60). Eğitim yalnızca, hürler içindir. Aristo'ya göre, köle ile evcil hayvan arasında bir fark yoktur. Kölenin en iyi erdemi, efendisine itaat ve hizmettir (61). Köle efendisinin mutluluğu için bir araçtır. Köleleri olduğu için yurttaşlar, bedeni veya ruhu yorucu işlerle uğraşmamalıdır.

Eski Yunanistan'da, yüksek sınıfların bilim ve politika ile uğraşmaları için kölelik gerekli görülüyordu. Roma'da da bu fikir bir süre desteklenmiştir. Ancak, tek Tanrılı Dinler, köleliği red ederek, özgürlüğü savunmuşlardır. Amerikan Demeçleri ve 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci, insanların hür ve eşit olduklarını belirtmiştir. 1815 tarihli Viyana kongresinde de köleliğin kaldırılması sözkonusu edilmiştir. Köle sorunu 1861-1865 Yıllarındaki Kuzey-Güney Devletleri Ayrılık Savaşının (iç savaş) çıkmasında rol oynamıştı (62).

C. YÖNETİM ŞEKİLLERİ

Aristo, Platon'un benimsediği tek bir ideal devlet teorisini red eder. Anayasaların oluşumunda etken olan psikolojik, çevresel, sosyal, siyasal, ekonomik şartlar devletten devlete değişir. Her toplumun yönetim biçimi ayrıdır. Her halkın yönetimi de değişik olur (63). Bütün

ırklar üzerinde Yunanlıların mutlak üstünlüğüne inanır Aristo. Anayasada, bugünkü deyimle yasama ve yargı erkleri bulunmalıdır, der. Ülke sorunlarının topluca görüşülüp tartışılmasını istiyen Düşünür, Yasama'yı en üstün güç olarak benimser. Fakat bu 3 erk'in birbirini dengeleyip frenledikleri "erkler ayrımı" düşüncesi Aristo'da yoktur (64). Yönetimleri (Anayasaları) sınırlandırırken de, adalet ve yönetimin amacı diye iki ilkeden söz eder. Yönetimleri yönetenlerin sayısına göre, üçe ayırır. Aristo'ya göre, devlette en üst otorite hükümettir. Yönetim biçimleri ikiye ayrılır: 1. Devletin Ortak Çıkarlarını Herşeye Üstün Tutan (Sistemin Bütünlüğünü Sağlayan) İyi Yönetim Biçimleri: Monarşi, Aristokrasi ve Polisi'dir. Bu her üç yönetim biçiminden her biri, kendi içinde doğrudur. Ortak iyiliği amaçlayan bir kişinin yönetimi "Krallık", azınlığın yönetimi "Aristokrasi", toplumun yönetimi ise "politi" dir (65).

a. **MONARŞİ** : Tek adam yönetimidir. Amacı ortak çıkarlardır. Yöneticiler bilgin ve faziletli olmalıdır. Hükümdar iyi ise, devlet ve yönetim de iyi olur. Egemenlik krala ait olup, kamu yararı için kullanılır (66).

b. **ARİSTOKRASI** : Birden fazla kişinin siteyi yönetmesidir. Seçkinler Yönetimi de denir. Amaç, ortak çıkarlardır. Yöneticiler bilgin ve erdemli olacaktır. Tek adam yönetimi (monarchie), aristokrasi (aristokratie)' den bu da politi'den daha iyidir. En iyinin bozulması, en kötüye yol açar (67).

c. **POLİTİ** : Orta halli sınıfın site-devleti yönetmesidir. Amaç ortak çıkarlardır. Site veya polis, bağımsız ve seçilmiş bir yönetim, sosyal-siyasal bir organizma idi. Bugünkü devlet kavramına yakın bir kavramdır (68).

2. Kötü Yönetim Biçimleri :

a. **TIRANLIK (DESPOTLUK, SINIRSIZ MONARŞİ)** : Ortak çıkar yerine yöneticinin özel çıkarı egemen olursa, tiranlık doğar. Monarşinin dejenere olmasıdır. Tiran zengin

olmak ister, oysa Kral onur arar. Tiran, meziyetli kişileri idam eder, halkın birbirini tanımamasına engel olur, kadın dedektifleri casus olarak kullanır, anlaşmazlık tohumları eker, yoksullaştırır halkı, Mısır kralının pramitleri gibi halkı büyük işlerle oyalar, halkın oyalanması için savaş bile açabilir (70).

b. OLİGARŞİ (ZENGINLER YÖNETİMİ): Aristokrasinin dejenere olmuş halidir. Ahlak ve bilgi, yerini servete terk etmiştir. Ortak çıkar yerine özel çıkar egemen olmuştur. Bazen asiller, bazen büyük toprak sahipleri, yönetime el koyuyordu (71). Aristo'ya göre, eski Atina'da yönetim oligarşik idi. Yoksullar ve çocukları, zenginlerin esiri gibiydi. Topraklarda çalışanlar gelirin altıda birini kendileri alır, beşini ise toprak sahiplerine verirlerdi. Arazi zenginlerin elinde toplanmıştı. Kira parasını ödeyemeyen köylü, hanım ve çocuklarıyla birlikte, mülk sahibinin kölesi oluyordu. Çünkü borç için borçlu bir rehin sayılırdı (72).

c. DEMOKRASİ (DEMOCRATIE, HALK YÖNETİMİ) : Orta hallilerin kendi özel çıkarlarını herşeyden üstün tutmasıdır. Sınırsız özgürlük de denebilir. M.Ö. 5. yüzyılda "Atina" sitesinde uygulanmıştır (73).

Aristo, eşitlik, adalet ve özgürlüğe gereken önemi veren yönetim biçiminin iyi olduğunu belirtmiştir. O'na göre, devlet biçiminin kendi başına bir değeri yoktur. Önemli olan yönetimin uygulanma şeklidir. Yönetenlerin dürüstlüğü, devleti ve vatandaşları mutlu eder (74).

Aristo'nun bu altı'lı yaklaşımı, Platon'un Politikos'ta ortaya koyduğu tasnife çok benzer. Aristo'nun büyüklüğü, araştırma yöntemi ve sorunlara yaklaşım tarzıdır (75).

D. DEVRİMLER TEORİSİ :

Aristo'ya göre, siyasal sistemde karşı direnmelerin olmaması için bazı önlemler alınmalıdır. Yunanistanda devrimler, önceleri, Latin Amerika'da görüldüğü kadar sıklıkla (76).

Devrimlerin ana nedeni, zenginler yönetimi ile, halk yönetimi tarafları arasındaki uzlaşmazlıktır. Bu sebeple yönetim orta yolu seçmeli, mutedil olmalı, hukuki eşitlik ile fiili eşitsizlik uzlaştırılmalıdır. Zekâ ve yetenek sahiplerine hakları tanınmalıdır (77).

Yurttaşlar, yönetim biçimine göre eğitilmelidir (78). Yöneticiler, halkı aldatmamalı, özel çıkarlarını üstün tutmamalı, kanun hakimiyetini sağlamalı, yönetime katılmayanlara adil davranmalıdır. Bir yurttaş aşırı nüfuz kazanmamalı, olağanüstü sivrilmemelidir.

Aristo, hocası Platon gibi, her tür değişiklikten kaçınır, is-tikrarı sağlamaya çalışır. Doktor çocuğu olduğu için "hasta Anayasa" ların üzerine eğilir, onları iyileştirmek için önlemler arar (79).

F. ARİSTOTELES'in ESERLERİ

Aristo'nun tüm eserleri, İ. Bekker ve Brandis tarafından düzenlenerek 1831-70 yılları arasında Berlin Bilimler Akademisinde 5 cilt halinde yayımlanmıştır. Aristo'nun eserlerinin Yunanca serhleri 23 cilt olarak yayımlanmıştır (BERLİN, 1882-1909).

I. YAYIMLANMAK İÇİN YAZILMIŞ ESERLERİ :

a. Kaybolmuş 2 diyalog:(Protrephtikos ve Peri Philosophias), b. İskender ya da Koloniler Üstüne :(Aleksandros a hyper apoikon), c. Anayasalar Derlemesi : (politeiai), d. Barbarların Adaletleri : (Nomina Barbarika).

II. ÖĞRETİM AMACIYLA YAZILMIŞ ESERLERİ :

1. **MANTIK** : a. Analytika (Organon) 5 Cilt, Çev. H. Ragıp ATADEMİR, Ankara-İstanbul, MEB yayını 1963-67 b. Safsatalı Kanıtlar Üzerine. 2. **DOĞA**: a. Fizik:(Psike akroasis), b. Gök Üstüne:(Peri uranu), c. Türeme ve çürüme Üstüne, d. Meteorologika. 3. **PSİKOLOJİ** : a. Ruh Üstüne, b. Ruhbilimle ilgili küçük denemeler. 4. **BIYOLOJİ**: a. Canlılar Üstüne : (Peri zoon historia), b. Öteki Biyoloji Kitapları. 5. **METAFİZİK**: Metaphysika (ilk kitabını çeviren

H.Z. Ülken, ist.1941; Tamamının 2.çevirisi: Ahmet Arslan, İzmir, 1985 6. AHLÂK : a. Ethika Eudemeia, b. Ethika Megala, c. Ethika Nikomakheia (Bu eser Mete TUNÇAY tarafından tercüme edilmiştir). 7. SİYASET : a. Politika (80): Çeviren :aa. Niyazi BERKES, MEB. 1944-46 2.C. bb. Mete Tunçay, İst. 1975. b. Atina-lıların Devleti : Çev. S.Yakup, 2.B., İst. 1983 8. Söz Sanatları : Rhetorika Poetika.

E. BU BÖLÜMÜN SONUCU

Aristo, sözde, azınlığın yönetimine karşıdır. Ancak çok küçük bir azınlığı "vatandaş" kabul ettiği için, azınlık çoğunluğa egemen olacaktır ki bu bir çelişkidir. Yine "ideal devleti" yalnızca Yunanlıların kurabileceğini, akıllı ve yürekli tek ırkın Yunanlıların olduğunu söylemesi ırkçılığını gösterir. Köleler, ticaret-zanaat-beden işleriyle uğraşanlar yurttaş sayılmazlar. Tüm mülkiyet, ilahlı güç olabilme, iktidar gücü hep vatandaşlara aittir. Bunların geçim kaygıları yoktur. Erdemli olarak kabul edilirler. İnsan küçültülmüş, birey, devletin boyunduruğu altında ezilmiştir. Aristo'nun kurduğu ideal devlet, böyle bir devlettir (81).

Çağımızla karşılaştırıldığında eleştirilebilecek yönleri bulunan Düşünür, zamanının bilgilerinin tümünü kendisinde toplamak ve bu bilgileri sisteme dönüştürmek şerefini hâla taşımaktadır. Kaldı ki hiçbir şeyi olmasa da, mantık ilminin kurucusu olması, O'na filozoflar arasında şeref locasında oturmayı haklı kılar (82).

Aristo'nun yukarıdaki eleştirilerde belirtilen özellikleri sebebiyle, yeni felsefi akımlar oluşmuş, insanlık ve onun özgürlüğüne önem verilmiştir; Stoisizm, Epikürizm ve Septisizm gibi (83). Ortadoğu ülkelerinde 13. yüzyıla kadar tutunan Aristo, bu asırdan sonra, sadece mantıkçı sıfatıyla etkisini sürdürebilmiştir (84).

Aristo'nun, Platon'un çok etkisinde kaldığı (85) gerçek olsa da, O, siyaset ve hukuk sosyolojisinde kurucusudur (86).

İKİNCİ BÖLÜM :

**ÖNCEKİ ANAYASA HUKUKUMUZ AÇISINDAN
ARİSTOTELES'İN-DEVLET ANLAYIŞININ KRİTİĞİ**

A. GENEL OLARAK :

İslâm filozofları üzerinde büyük etkinliği olan Aristo (muallim-i evvel) diğer görüşleri açısından incelenmişse ondan önceki anayasa hukukumuz açısından kritiğe tabi tutulmamıştır (1). Muallim-i sani sayılan ünlü Türk veya tefsir etmiş, bazı yerlerde Aristo'nun görüşlerini İslâmı test etmiştir. Farabi'nin birbirini tamamlar nitelikte yazdığı iki eseri konumuzla ilgilidir: Siyasetü'l-Medine ve Araü Ehli'l-Medineti'l-Fadıla. Bu iki eseriyle siyasi görüşlerini anlatan Farabi, Platon'dan da Aristo'dan da ayrılır. Bir anlamda ütopyacıdır Farabi; "dünya devleti" ister. Bu eserlerinde İslâmın universal toplum anlayışını savunur. Eflatun'un devlet anlayışına biraz yaklaşır (2). Aristo'nun İslâm dünyasındaki büyük şöhreti, 13. yüzyıldan sonra sadece mantık alanında kalmış, felsefedeki yeri sarsılmıştır. Aslında Gazali'den sonra Ortadoğu dünyasında felsefenin etkinliğinin azaldığını kabul etmek gerekiyor.

Önceki Anayasa hukukumuz ile Aristo'nun, azımsanmayacak kadar önemli bir gurup düşüncede benzer fikirler ileri sürdükleri görülüyor. Aristo, Allah'a inanır, ama Aristo'nun inandığı Allah kavramı ile müslümanlığın buna yüklediği anlam oldukça farklıdır. Kaldı ki, Aristo'nun bazı eserlerinde monoteizmin yerine politeizmi yeğlediğini görüyoruz. Bu sebeple O'nda saf tevhid akidesini bulmak mümkün değildir (3). Ebu Hamid Gazali'ye göre, Yaratıcı'yı, nübüvveti ve Hz. Muhammed'i onaylamakla birlikte, İslâm düşüncesine aykırı düşünenler müslüman olamazlar. Bunların bazı filozoflar olduğunu söyleyen Gazali, üç noktadan bunları "tekfir" eder: [1] Cismanî haşri ve ateşle azabı, cenette verilecek nimetleri inkar; [2] Allah'ın cüziyyatı, olayların detayını bilmediği sadece külliyyatı bildiği, cüziyyatı ise Melaike'nin bildiği; [3] Evrenin kadim olduğu, düşüncesi Gazali'ye göre, bu üç düşünce de, apaçık inkardır (4).

Hz. Ali'ye atfedilen, " sende bir alem gizli " (5)

sözüne benzer bir biçimde, Aristo, "insanın bir evren olduğunu" belirtir. Her iki düşünce de, ruhun sonsuzluğunu, hayatın gayesinin mutluluk olduğunu anlatır. Toplu halde yaşayan insanların bir devlete, ve yasa egemenliğine sahip olmaları konusunda da bir ittifak gözleniyor. Devletin amacının iyilik ve adalet olduğu, devletin hukuk ve ahlak prensiplerine dayanması gerektiği konularında da anlaşmazlık yoktur. Hocası Platon'un "Ütopik devleti" ne karşılık, Aristo'nun "realist devleti" nin islâm hukukuna daha yakın olduğu söylenebilir. Devletin sosyal sözleşmenin bir ürünü olmadığı, ama kendiliğinden (spontane) oluştuğu şeklindeki görüşü de kanımızca, önceki Anayasa hukukumuzaya uyabilir. Aristo'da görülen, "organizmacı devlet anlayışı" nın (devleti canlıya benzetmek), daha da gelişmiş bir düzeyini Ebu Hamid Gazali'de görüyoruz (6).

Düşünür'ün "aile" kavramını, Platon'a rağmen kabul etmesi iyi karşılanmalıdır. Aslında Düşünür'ün "aile" yi devletin unsurları arasında anması garip karşılanabilir, ki doğrudur. O'nun teorisini kurduğu "minik devlet" açısından "egemenlik" yerine "aile" kavramının devletin unsurlarından biri sayılması pek uygun sayılmamalıdır. Düşünürümüzün, nasafet ile adalet kavramları arasında kurduğu ilişki de önem taşıyor. Ama Aristo'nun önemi, kurduğu sistem ve teorisinden çok, sorunlara yaklaşım tarzı ve araştırma metodundadır.

B. ARİSTO'NUN DEVLET ANLAYIŞININ ÖNCEKİ ANAYASA HUKUKUMUZA AYKIRI OLANLARI

Buraya kadar Aristo'nun devlet konusundaki düşünceleri ile olan benzeyişler üzerinde duruldu. Ayrılıklara gelince:

1. Aristo'nun devlet anlayışı ile islâm anayasa hukuku arasındaki en büyük ayrılık, bizce, Aristo'nun Yunan ırkına verdiği büyük önemdir. En cesur ve zeki insanlar Yunanlılardır. Bu ırkın dışındakiler köle olabilirler. Ağır ve yorucu işleri de Yunanlılar yapamazlar. Bunlar ancak bilim ve politika ile ilgilenirler. Dünya üzerinde ideal devleti ancak Grekler kurabilir, Aristo'ya göre. Ülkedeki silahlı güç, yönetim ve mülkiyet hakları da sadece Yunanlı'lara ait olabilir.

Görüldüğü gibi, Aristo, insan haklarına tamamen aykırı olarak ırkçılık yapmaktadır (7).

2. İslâm anayasa hukuku ile ikinci önemli ayrılık, Aristo'nun köleci bir yaklaşımı sergilemesidir. Hocası Platon, "köle, maldır" derken, Aristo, çok daha ileri gitmiş, bazı insanların köle, diğerlerinin de hür olarak yaratıldığını, köleliğin doğuştan geldiğini, bu durumun kölelerin yapısından da anlaşıldığını, çünkü kölelerin akıllarının az olduğunu, kendilerin yönetemediklerini belirtir. Aristo'ya göre, köleler, evcil hayvanlar mesabesinde dirler. Kölenin en büyük erdemi, efendisine itaat etmektir. Çünkü köleler, hür insanların daha mutlu yaşamaları için yaratılmış araçlardır. Ancak Grekler dışındaki ırklar köle olabilirler.

Aristoteles'in bu yaklaşımı, önceki Anayasa hukukumuzca kabul edilmemiştir. Tüm insanların ilk insan olan Hz. Adem'den geldiği belirtilmiş (8), Allah katında üstünlüğün ancak O'ndan sakınmakla olabileceği kabul edilmiş (9), kölelerin de birer insan olduğu (10), ama geçici olarak bazı ehliyetlerinin askıya alındığı belirtilerek, onları özgürlüğüne kavuşturmak için devlete görevler verilmiştir (11).

Aristo'nun yukarıdaki düşünceleri, emperyalizme yol açacak tehlikeli bir boyuttadır. Bugün Bosna'da yaşanan soykırım ve ırza geçme olaylarının temelinde belki de bu ırkçı ve köleci yaklaşımın izleri vardır (12).

3. Ünlü düşünür'ün, vatandaş olan-olmayan ayrımı da önceki hukukumuzla çelişir. Aristo'ya göre, bedeniyle çalışanlar (işçiler ve diğerleri), zanaat ve ticaret erbabı ve yukarıda anlatılan köleler vatandaş sayılmaz. Vatandaş sayılmayan bu unsurlar, her tür mülkiyet hakkından mahrum oldukları gibi seçme ve seçilme hakları da yoktur (13). Vatandaş olmayanların, Site'nin 19/20 sini oluşturdukları nazara alınır, 1/20' ye nisbetindeki "azınlığın" çoğunluğu yönetmek durumunda oldukları açığa çıkar. İslâm hukukunun teori ve uygulamasında böyle bir çarpıklık ve ayırım yoktur. Hulefa-i Raşidin devrinden sonraki sapmalar içinde dahi, böyle bir ayırım gösterilemeyeceği gibi, hiç bir düşünür de böyle bir fikir ileri sürmemiştir (14).

4. Aristo'nun birey-devlet ikileminde, devletten yana bir tutum içerisinde olduğunu görüyoruz. O'na göre, bireyler, kendilerine ait olmayıp, devlete aittirler. Birey, devletin boyunduruğu altında ezilir. İslâm hukukunda ise, devlet'in, birey üzerinde bu tür bir hakkı kesinlikle yoktur (15). Burada insana verilen önem, mihenk taşı sayılabilir. Şöyle ki, Aristo'ya göre, insan "zoon politikon"dur (politik hayvan). İslâm hukuku ise, insanla hayvan arasında, basamak değil mahiyet farkı olduğunu söyler. Devlet felsefesinde temel sayılan insana bakış konusundaki bu çok farklı yaklaşım açısı, kuşkusuz ki, diğer birçok farkları da beraberinde getirecektir.

5. Düzen ve adalet ikileminde de Aristo'nun, düzenden yana olup, adaleti ikinci plana aldığını görüyoruz (16). Aristo zamanında Atina'da, toprağı olmayan köylü, toprağı olan bir kişinin toprağında çalışıp üretim yaptığı zaman, hiçbir emeğı geçmiyen toprak sahibine, ürünün 5/6'sını öder, kalan 1/6'sı ise kendisine kalırdı. Şayet bir kira da konuşulmuşsa, bu kira parasını ödeyemeyen köylü, hanım ve çocuklarıyla birlikte, torak sahibinin kölesi olurdu. Çünkü borçlu insanın, hanımının ve çocuklarının bedeni, borç için bir rehin olarak kabul edilirdi. İslâm hukukunda ise, insanların bedeni Allah'a aittir; beden insana bir emanet olarak verilmiştir; beden üzerinde kimsenin tasarruf hakkı olamaz. Borcunu ödeme gücünden yoksun olanların kefilî -bazı şartlar altında- devlettir. Topraksız köylü, ürettiğı ürününde toprak sahibi ile yarı yarıya hak sahibidir. Bu İslâm hukukunda da Osmanlı uygulamasında da bazı sapmalar bir yana, böyledir. Bu sebeple, bu tür çiftçilere "yarıcı denilmiştir.

6. Önceki Anayasa hukukumuzla Aristo'nun devlet felsefesi arasındaki ayrılıklardan bir diğeri de, O'nun iyi yönetimler dediğı monarşi (tek adamın yönetimi), aristokrasi (seçkinlerin yönetimi) ve politi (cumhuriyet, orta sınıfın yönetimi) anlayışıdır. O'na göre, bu iyi olan yönetimler bozulursa, monarşi yerine tiranlık, aristokrasi yerine oligarşi (zenginlerin yönetimi) ve politi yerine de demokrasi gelir. Düşünür'ün iyi yönetimler dediğı, "monarşi, aristokrasi ve politi" İslâm kamu hukukuna uymaz.

İslam kamu hukuku öncelikle sınıfsız (kastlara, sınıflara ayrılmamış bir toplum) bir toplumu öngördüğü için Aristo'nun sınıflara dayalı olarak yaptığı bu sınıflandırmaya kabul edilemez. Kaldı ki, İslâm geldiğinde, aristokrasiyi kaldırmak gibi bir işleve sahipti. Çünkü Mekke'nin ulularına (aristokratlarına) karşı bir mücadele verilmişti. Bu mücadeleyi verenler ise, içlerinde zenginler ve nüfuzlu şahısların da bulunmasına rağmen genelde toplumun ekonomik açıdan alt kesimiydi. Bir başka deyimle, müslümanlığın ilk zamanlarında, aristokratik hiç bir eğilim yoktur. Aristokratik düşüncelerin Mekke toplumunda olmadığı söylenemez (17). Ama, İslâm dininin aristokrasiye karşı büyük mücadele verdiği unutulmamalıdır. Kaldı ki İslâm kamu hukukuna hakim olan "şura ilkesi" tek adam yönetimine izin vermez. Seçkinlerin veya orta sınıfın yönetme hakkının temeli de yoktur (18). Temelsiz olan bu belirli kişi ve grupların yönetme iddiaları, İslâm hukukuna uymaz (19).

7. Platon'un aksine aile kavramını kabul etmekle birlikte, "aile" ve "kadın" kavramı konusunda da Aristo'nun düşünceleri, önceki hukukumuzla çelişki içindedir. Aristo'ya göre, erkek, kadından üstündür; erkek amaç, kadın ise erkeğin amacına yönelik bir araçtır. Karı-koca ilişkisi, ast-üst ilişkisidir. Baba, karının kocası, çocukların babası, malların sahibi ve kölelerin malikidir. Babanın çocukları üzerinde mutlak otoritesi vardır. İslâm hukukuna göre ise, kadınla erkek arasında amaç-araç, ast-üst ilişkisi yoktur. Bütün insanlar amaçtır. Kadın da bir insandır. Erkeğin kadının üzerinde bir derecesi vardır ama bu fonksiyonel (göreve ilişkin) bir üstünlüktür. Evin reisinin erkek olması da, fonksiyoneldir. Yoksa ast-üst ilişkisi veya amaç-araç ilişkisi düşünülemez (20).

8. Aristo'nun, ülke'nin bir tepeden izlenecek kadar küçük olması şeklindeki kaydı da, önceki Anayasa hukukumuzla ters düşmektedir.

SONUÇ

Rönensansa kaynaklık eden, antik Yunan'ın en büyük düşünürü olan Aristo ile, önceki Anayasa hukukumuz arasında benzerlikler olduğunu görüyoruz. Bizce, bunun temelinde,

antik Yunan düşüncesinin kaynaklarından sayılan, İskenderiye ve Mezopotamya'da bulunan teolojik kırıntılar olabilir. Çünkü bilinen dinlerin çok önemli bir kısmı, bu bölgede veya civarında oluşmuştu. İlahi dinlerin orijini ise tektir. Antik Yunan'ın en büyük düşündürü sayılan Arist. o ile önceki Anayasa hukukumuz arasında çok önemli farklar olduğunu da görüyoruz. "İnsan" a bakış açısı farklı olunca, başka ayrılıkların da olması tabii karşılanmalıdır. "Devlet sistemleri" nden "köle" konusuna, "kadın" kavramından "topraksız çiftçiler" in konumuna, "vatandaşlık" kavramından "ırk" olayına, "ülkenin alanı" ndan "adalet" kavramına kadar temel konularda önemli ayrılışlar görüyoruz. Aristo'nun çok aşırı bir şekilde Yunan ırkçısı olması, kölelerin doğuştan köle olduklarını, evcil hayvan mesabesinde bulduklarını, Grek ırkı dışındaki insanların köle olabileceklerini belirtmesi; nüfusun 19/20' sinin (işçi-esnaf-tüccarın) yurttaş sayılmaması; azınlık demokrasisi yanlısı olması; site devleti anlayışı; bazı yerlerde politeizmi savunması; Allah kavramı; işçi-esnaf ve tüccarların mülkiyet hakkının olmaması; bireylerin devlete ait olmaları; insanın zoon politikon sayılması; önce düzen sonra adalet prensibi; sınıflı toplum düşüncesi; monarşi-aristokrasi ve politinin iyi yönetimler olarak belirtilmesi; erkek-kadın ilişkisinin, ast-üst ve amaç-araç ilişkisi olarak görülmesi; topraksız çiftçilerin, ürünün 5/6' sını toprak sahibine vermeleri konusundaki görüşlerinin Osmanlı ve İslam hukukuyla bağdaştırılması mümkün değildir.

BİRİNCİ BÖLÜMÜN DİPLOTLARI :

- 1) **Büyük Ansiklopedi**, İstanbul 1990, C.I, s. 332
- 2) RUSSELL, Bertrand, **Batı Felsefesi Tarihi**, Antikçağ, Türkçesi, Muammer SENCER, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, İst. 1972, s. 258
- 3) AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, **Eski Yunanda Siyaset Felsefesi**, Ankara 1989, s. 219
- 4) AĞAOĞULLARI, s. 32
- 5) Del VECCHIO, Giorgio, **Hukuk Felsefesi Dersleri**, Çeviren, Sahir ERMAN, İÜHF Yayını, İst.1952, s. 34
- 6) TUNÇAY, Mete, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi**, C.I, **Eski ve Orta Çağ**, Seçilmiş Yazılar, s. 15. Aristo'yu, Rönesansa, İslam Filozofları tanıtmıştır; bkz. KAYA, Mahmut, **İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi**, İst. 1983, s. 230
- 7) GUTHRIE, W.K.C., **İlkçağ**, Çeviren: Ahmet DENİZCI, Gündoğan Yayınları, Ank. 1988, s.153
- 8) GÜRİZ, Adnan, **Hukuk Felsefesi**, Ank.1987, 2.Baskı, AÜHF Yayını, s.170
- 9) AĞAOĞULLARI, s. 221; bkz. Muhammed b. Abdulkerim eş-Şehristani (ö.1153), **el-Milel ve'n-Nihal**, Tahkik: M.Seyyid Kilani, 2.B., C.II, Beyrut 1395/1375, s.119
- 10) GUTHRIE, s. 155
- 11) GÜRİZ, 170; RUSSELL, 260; AĞAOĞULLARI, 222; ÖKTEM, Niyazi, **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi**, İst. 1987, s. 99
- 12) OKANDAN, R. Galip, **Umumi Anme Hukuku**, İst.1976, İÜHF Yayını s.148
- 13) **İslam Ansiklopedisi**, "Aristo" maddesi, C.I, s. 570
- 14) ÖKTEM, **Hukuk**, s. 112
- 15) İbid, s. 4
- 16) ERTOP Kıvanç, YETKİN Çetin, **Sosyo-Ekonomik Temelle-riyle Siyasal Düşünceler Tarihi**, C.I, İstanbul 1985, s. 159
- 17) GÜRİZ, s. 170
- 18) RUSSELL, s. 268; bkz. Şehristani, s. 120-125
- 19) AĞAOĞULLARI, s. 229
- 20) GÜRİZ, s. 171
- 21) RUSSELL, s. 270; AĞAOĞULLARI, s. 232
- 22) AĞAOĞULLARI, s. 222
- 23) ARİSTO, **Organon**, I-V, Çeviren H.Ragıp ATADEMİR, Ank.1963-1967, s.2

- 24) RUSSELL, s. 306; AĞAOĞULLARI, s. 226
- 25) ÖKTEM, **Hukuk**, s. 103
- 26) OKANDAN, s. 148
- 27) Aristo'nun ahlaka ait **ETHIKA NIKOMACHEIA**'sının genelde kendine ait olduğu kabul edilir. Aristo ahlak öğretisini bu eserinde ortaya koyar. RUSSELL, s. 275; AĞAOĞULLARI, s. 233
- 28) GÜRİZ, s. 171
- 29) OKANDAN, s. 149
- 30) AKIN, İlhan F. **Kanun Hukuku, Devlet Doktrinleri, Temel Hak ve Özgürlükler**, İst. 1980, s. 12
- 31) AĞAOĞULLARI, s. 237; Aristo'nun "Politika" sından daha çok, Platon'un "Devlet" ve "Kanunlar" 1, Orta-doğu'da yaygındır; bkz. KAYA, s. 279
- 32) RUSSELL, s. 292; Aristo'nun "Politika" s1, Niyazi BERKES tarafından türkçeye kazandırılmıştır (İstanbul, 1944). □
- 33) RUSSELL, s. 293
- 34) OKANDAN, s. 149; RUSSELL, s. 292
- 35) DEL VECCHO, s. 45
- 36) ERTOP-ÇETİN, s. 162
- 37) AĞAOĞULLARI, s. 238
- 38) ARİSTO, **Politika**, s. 163; AĞAOĞULLARI, s. 239
- 39) ERTOP-ÇETİN, s. 166
- 40) OKANDAN, s. 151
- 41) DEL VECCHO, s. 47; GÜRİZ, s. 175
- 42) GÜRİZ, s.175; bkz. ARAL, Vecdi, **Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine**, s.37
- 43) AĞAOĞULLARI, s. 243; KAYA, s. 253
- 44) GÜRİZ, s. 176. Aristo'nun "adalet" anlayışı için Tarık ÖZBİLGİN, **Eleştirel Hukuk Sosyolojisi Dersleri**, C.I, İst. 1971, s. 184; Del VECCHIO, s. 45; Değişik türde adalet kavramları için. ARAL, Vecdi, **Hukuk Ve Hukuk Bilimi Üzerine**, 3. Baskı, İst. 1979, s. 37 vd.a bkz.
- 45) OKANDAN, s. 150
- 46) GÜRİZ, s. 174
- 49) AĞAOĞULLARI, s. 243
- 50) AKIN, s. 14 vd.; KAYA, s. 257, 269-270
- 51) OKANDAN, s. 150; KAYA, s. 274-276
- 52) GÜRİZ, s. 172
- 53) OKANDAN, *ibid*
- 54) OKANDAN, **Kadim Yunanda Siyasi Teşekkül**, İUHF

- Mecmuası, C. VI, Sayı, 2-3, İst. 1940, s. 335
- 55) RUSSELL, s. 301
- 56) DEL VECCHO, s.47; RUSSELL, s. 296; GÜRİZ, s.172;
OKANDAN, s.150
- 57) GÜRİZ, s. 172
- 58) AĞAOĞULLARI, s. 241; KAYA, s. 271
- 59) GÜRİZ, s. 173
- 60) RUSSELL, s. 302
- 61) AĞAOĞULLARI, s.242; DEL VECCHO, s.48; KAYA, s.269-270
- 62) GÜRİZ, s. 173
- 63) AĞAOĞULLARI, s. 247
- 64) İbid, s. 248
- 65) ARİSTO, Politika, s. 183; KAYA, s. 276-277
- 66) GÜRİZ, s.173; OKANDAN, s.152; AĞAOĞULLARI, s.250
- 67) RUSSELL, s.298; OKANDAN, s. 152; AKIN, s.17
- 68) OKANDAN, Eski Yunanda... s. 302
- 69) GÜRİZ, s. 173
- 70) RUSSELL, s.301; AĞAOĞULLARI, s.251; OKANDAN, s.152
- 71) OKANDAN, İbid; AĞAOĞULLARI, s. 252; OKANDAN, Eski Yunanda, 311; ARSAL, Sadri Maksudi, Umumi Hukuk Tarihi, İUHF Yayını, İstanbul, 1944, 2. Baskı, s. 98 dn.7
- 72) ARSAL, İbid
- 73) OKANDAN, Eski Yunanda, s. 312
- 74) GÜRİZ, s. 173
- 75) Yoksa, teori ve sistemi değildir. TUĞU, Tuncer, Felsefe Tarihi, İlk Çağ, 1. Cilt, Sorun Yayınları, İst. 1985, s. 116
- 76) RUSSELL, s.299
- 77) GÜRİZ, s.174; OKANDAN, s.152; AĞAOĞULLARI, s.257
- 78) RUSSELL, İbid; AĞAOĞULLARI, s. 256
- 79) AĞAOĞULLARI, s. 254
- 80) Aristo'nun Politikası konumuzla ilgili olarak, [1] Devletin Niteliği, Amacı ve Kökeni (s.160-168), [2] Vatandaşlığın Tanımlanması (s.169-180), [3] Devlet Şekilleri (s.180-202), [4] Yönetim Organları (s.203-207), [5] Devrimlerin Nedenleri ve Önlenmesi (s.219-227) konuları detaylı olarak incelenmektedir.
- 81) AĞAOĞULLARI, s. 260
- 82) LANGE, Friedrich Albert, Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi, C.I, Başlangıçtan Kant'a Kadar, Türkçesi, Ahmet ARSLAN, Ank. 1990,

- Gündoğan Yayınları, s. 55
- 83) OKANDAN, s. 155
- 84) DE BOER, T.J. İslam Ansiklopedisi, "ARİSTO" maddesi, C.I, s. 572
- 85) AĞAOĞULLARI, s. 242
- 86) ERTOP-YETKİN, s. 171

İKİNCİ BÖLÜMÜN DİPNOTLARI :

- 1) Bkz. KAYA, s. 7-10. KAYA, bu çalışmasıyla Aristo'yu İslam kaynaklarına göre tanıtıcı bir çalışma yapmıştır. İslam kaynaklarının Aristo'yu nasıl tanıdıklarını ve eserlerinin sahilhiği konusunda açıklayıcı bilgiler -az bir kesim müstesna olmak üzere- Aristo'nun özellikle İslam Anayasa Hukuku ve İslam Hukuk Felsefesi ile test edildiği bir çalışma değildir. Modern zamanlarda Aristo ile ilgili bu tip bir çalışma pek yapılmamıştır.
- 2) KÜÇÜK, Hasan, **Mukayeseli İslam ve Batı Felsefelerinde Sistematik Problemler**, İst.1974, s.97; TAYLAN, Necip, **Anahatlarıyla İslam Felsefesi, Kaynakları, Temsilcileri, Tesirleri**, İst.1985, 2.B., s.189
- 3) Bkz. KAYA, s. 216-219
- 4) Bkz. Gazali, **el İktisad fi'l-i'tikat**, Beyrut, 1409/1988, 1. B., Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, s. 157
- 5) YAZIR, M. Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, C. VIII, İst. 1970, s. 5936
- 6) Geniş bilgi için şu yazımıza bkz. **XI. ve XII. Yüzyılda Ortadoğu'nun Siyasi Yapısı İçinde Ebu Hamid Gazali ve Devlet Felsefesi**, Türkiye Günlüğü, Kış, 1992, s. 107-117
- 7) **Krş. 17/İsra, 70**: "Andolsun biz, Adem oğullarına (güzel biçim, mizaç ve akli kabiliyetler vermek suretiyle) çok ikram ettik, onları karada ve denizde (hayvanlar ve taşıtlar üzerinde) taşıdık. Onları güzel rızıklarla besledik ve onları yarattıklarımızın bir çoğundan üstün kıldık". **2/Bakara 62**: "Şüphesiz iman edenler; Yahudiler, Hristiyanlar ve Sabiiler, bunlardan her kim, Allah'a ve Ahiret gününe inanır, iyi bir iş yaparsa elbette onlara, Rableri katında mükafat vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir". Ayrıca bkz. 2/Bakara,

- 213; 81/Tekvir, 27
- 8) **Muslim**, el-Hacc, 19; **Ebu Davud**, el-Menasik, 57; **Nesai**, Edeb, 111. Kur'an'da "ey insanlar" diye başlayan ayetler için bkz.6/En'am,99; 9/Zümer, 6
- 9) **49/Hucurat**, 13: "Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve bir birinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah yanında en üstün olanınız (Allah'ın buyrukları dışına çıkmaktan) en çok korununuzdur. Allah bilendir, haber alandır".
- 10) **4/Nisa**, 25; **Buhari**, Ahkam, 4; **İbn Mace**, Cihad, 39
- 11) **el-KASANİ**, Alaüddin Ebubekr b. Mesud (ö. 97/1191): **Bedai**, C. IV, 2. B, Beyrut 1394/1974, s. 46 vd., 112-124; **es-SERAHSİ**, Ebubekir Muhammed: **el-Mebcut**, C. VII, İst. 1403/1983 (tıpkı basım), s. 149-166
- 12) **Krş. 4/Nisa**, 36: "Allah'a ibadet edin, O'na hiç bir şeyi ortak koşmayın, ana babaya, akrabaya, öksüzlere, yoksullara, (neseb veya evce) yakın komşuya, (neseb yahut evce) uzak komşuya, yanında bulunan arkadaşına (yahut zevceye), yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyilik edin. Allah, kibirli, böbürlenen insanları sevmez". Ayrıca bkz. **Buhari**, İtk, 17
- 13) **Krş. ARMAĞAN**, Servet: **İslam Hukukunda Tenel Hak ve Hürriyetler**, Ank. 1987, s. 212; **Maverdi**, **Ahkanü's-Sultaniye**, Çev. Ali Şafak, İst.1976, s.6; **Mevdudi**: **İslanda Hükümet**, Çev. Ali Genceli, Ank.ty., s.171, 430
- 14) **et-TABLIYE**, M.Kutup: **el-İslam ve Hukuk'ul İnsan**, Kahire 1984, s.78
- 15) **Krş. 95/Tin**, 4: "Biz insanı en güzel biçimde yarattık"; Ayrıca bkz. 40/Mümin, 64; 17/İsra, 70
- 16) **Krş. 5/Maide**, 8: "Ey inananlar, Allah için adaletle şahitlik edenler olun. Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adaletten saptırmasın. Adil davranın, takvaya yakışan budur. Allah'tan korkun, şüphesiz Allah yaptıklarınızı haber almaktadır". Ayrıca bkz. 6/Enam, 54; 3/Ali İmran, 182
- 17) **Macdonald**, Duncan B. : **Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory**, New York, 1965, p. 8-9
- 18) **3/Ali İmran**, 159: "(Yapacağı) iş (ler) hakkında onlara danış, karar verince de artık Allah'a dayan; çünkü Allah kendine dayanıp güvenenleri

sever". **42/Şura, 38:** "(Onların) işleri aralarında danışma iledir". İslamda danışma gereğine uymayan yöneticinin azli vaciptir; ZEYDAN, Abdulkerim: **el-Veciz**, Beyrut 1411/1990, 2.B., s. 240; YAZIR: **Hak Dini**, C. II, s. 1217

- 19) Macdonald: **Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory**, p. 22; NİZAM-I MÜLK: **Siyasetname**, Çev. M. Şerif Çavdaroğlu, İst. ty. s.186
- 20) Önceki Hukukumuzda kadının özgürlüğü için yayınlanmamış doktora tezimize bkz. **Osmanlı Hukukunda Temel Hak ve Özgürlükler İçinde Mülkiyet Kavram ve Olgusu**, İst. 1992, s. 50-67